

Prawo karne nieletnich

od opieki
do odpowiedzialności

Barbara Stańdo–Kawecka

Oficyna

a Wolters Kluwer business

monografie

Prawo karne nieletnich

**od opieki
do odpowiedzialności**

Barbara Stańdo–Kawecka

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Prawo karne nieletnich

**od opieki
do odpowiedzialności**

Barbara Stańdo–Kawecka

Oficyna

a Wolters Kluwer business

monografie

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński.

Recenzja:
dr hab. Irena Rzeplińska, prof. UW

Redakcja:
Agata Czuj

Wydawca:
Marcin Skrabka

Skład, łamanie:
Radosław Przyborowski; Faktoria Wyrazu Sp. z o.o.

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2007

ISBN: 978-83-7526-080-9

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Wydawnictw Książkowych i Czasopism Prawniczych
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00

Redakcja Książek
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Druk i oprawa: Sowa — Druk na życzenie, www.sowadruk.pl, tel. (22) 431 81 40

Spis treści

Wprowadzenie	13
CZĘŚĆ I	
GENEZA I ROZWÓJ PRAWA KARNEGO NIELETNICH	
W 1 POŁOWIE XX W.	21
Rozdział I	
Modele i systemy postępowania z nieletnimi	23
1. Przyczyny wyodrębnienia się prawa karnego nieletnich.....	23
2. Model opiekuńczy i sprawiedliwościowy	25
3. Model jurydyczny i kryminologiczny.....	27
4. Model karnistyczny, resocjalizacyjny i resocjalizacyjny z elementami odpowiedzialności karnej	28
5. Systemy jednotorowe i dwutorowe.....	30
Rozdział II	
Paternalistyczny system traktowania nieletnich	
w Stanach Zjednoczonych.....	33
1. Rozwój sądownictwa dla nieletnich w USA.....	33
2. Cechy amerykańskich sądów dla nieletnich	34
3. Doktryna <i>parens patriae</i>	37
Rozdział III	
Rozwój systemów opiekuńczych w innych krajach.....	40
1. Kanada.....	40
2. Belgia.....	42
3. Hiszpania.....	45

Rozdział IV

Rozwój mieszanych systemów traktowania nieletnich.....	48
1. Cechy systemów mieszanych	48
2. Kraje skandynawskie	49
3. Anglia i Walia	50
4. Niemcy.....	53
5. Austria.....	58
6. Szwajcaria.....	60

CZĘŚĆ II

ZMIANY W POLITYCE KARNEJ W 2 POŁOWIE XX W.	67
--	-----------

Rozdział I

Upadek resocjalizacyjnego modelu karania	69
1. Charakterystyka resocjalizacyjnego modelu karania w Stanach Zjednoczonych	69
2. Kryzys ideologii resocjalizacji w Stanach Zjednoczonych.....	73
3. Krytyka przymusowej resocjalizacji w Europie	76

Rozdział II

Polityka karna w Stanach Zjednoczonych po upadku ideologii resocjalizacji	80
1. Zmiana racjonalizacji karania	80
2. Systemowe zmiany zasad wymiaru kary	82
3. Ustawy szczególne dotyczące wymiaru kary	84
4. Amerykański „eksperyment masowego uwięzienia”	87

Rozdział III

Polityka karna w Europie po upadku ideologii resocjalizacji	91
1. Rozwój neoklasycyzmu w Skandynawii	91
2. Reforma systemu wymierzania kar w Anglii i Walii.....	94
3. Kryzys kary pozbawienia wolności	97
4. „Rozgałęzienie” polityki karnej.....	99

Rozdział IV

Rozwój nurtu sprawiedliwości naprawczej.....	102
1. Krytyka „upaństwowienia konfliktów” i „profesjonalnej sprawiedliwości prawników”	102
2. Założenia paradygmatu sprawiedliwości naprawczej	105
3. Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej na systemy karne	109

CZĘŚĆ III

KRYZYS PATERNALISTYCZNEGO SĄDOWNICTWA DLA NIELETNICH W STANACH ZJEDNOCZONYCH I KANADZIE 111

Rozdział I

Krytyka sądownictwa dla nieletnich przez Sąd Najwyższy USA	113
1. Sprawa Kent v. United States	113
2. Sprawa In re Gault	115
3. Sprawa In re Winship	117
4. Sprawa McKeiver v. Pennsylvania	118
5. Sprawa Breed v. Jones	119

Rozdział II

Zmiany w sposobie traktowania nieletnich sprawców

„przestępstw statusu”	121
1. Rezygnacja z jednolitego traktowania nieletnich	121
2. Rozwój programów o charakterze <i>diversion</i>	122
3. Dekryminalizacja „przestępstw statusu”	124
4. Deinstytucjonalizacja „przestępców statusu”	125
5. Problem ukrytej instytucjonalizacji nieletnich	127

Rozdział III

Równoważenie potrzeb ofiar, sprawców i społeczeństwa 130 |

1. Zmiana percepcji nieletniego przestępcy	130
2. Przekazywanie celów sądownictwa dla nieletnich	132
3. Różnicowanie reakcji na przestępczość nieletnich	133

Rozdział IV

Nieformalne załatwienie sprawy nieletniego (*diversion*) 135 |

1. Selekcja spraw nieletnich	135
2. Mediacja i grupowe konferencje rodzinne	136
3. Sądy młodzieżowe	139

Rozdział V

Przekazywanie spraw nieletnich sądom karnym 141 |

1. Rozszerzenie możliwości transferu nieletnich do sądów karnych	141
2. Przekazanie sprawy przez sędziego dla nieletnich	142
3. Transfer prokuratorski	143
4. Wykluczenie ustawowe	144
5. Zniesienie kary śmierci wobec sprawców poniżej 18 lat	146
6. Ocena mechanizmów transferu nieletnich do sądów karnych	146

Rozdział VI

Upodobnienie amerykańskich sądów dla nieletnich

do sądów karnych	148
1. Proces kryminalizacji sądów dla nieletnich.....	148
2. Sankcje mieszane orzekane przez sądy dla nieletnich.....	149
3. Krytyka sankcji mieszanych.....	152

Rozdział VII

Rezygnacja z opiekuńczego traktowania nieletnich w Kanadzie

1. Krytyka ustawy o nieletnich przestępcach z 1908 r.....	153
2. Ustawa o nieletnich przestępcach z 1982 r.....	154

Rozdział VIII

Aktualne zasady traktowania nieletnich w Kanadzie

1. Geneza ustawy o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich z 2002 r.....	158
2. Granice wiekowe nieletniości	160
3. Cele postępowania z nieletnimi	161
4. Sądownictwo dla nieletnich.....	162
5. Środki o charakterze <i>diversion</i>	163
6. Kary orzekane przez sąd dla nieletnich.....	166
7. Zasady wymiaru kary w sprawach nieletnich.....	168
8. Wymierzenie nieletniemu kary przewidzianej dla dorosłych	172

CZĘŚĆ IV

PRAWO KARNE NIELETNICH W EUROPIE W 2 POŁOWIE XX W.

Rozdział I

Rozwój prawa karnego nieletnich do lat osiemdziesiątych XX w.....

1. Stabilizacja opiekuńczych systemów postępowania z nieletnimi w okresie powojennym	177
2. Okres „czterech D”: <i>diversion</i> , dekryminalizacja, deinstytucjonalizacja, <i>due process</i>	180
3. <i>Diversion</i> , dekryminalizacja i deinstytucjonalizacja w Anglii i Walii.....	182
4. Komisje do spraw dzieci w Szkocji	185
5. Dyskusje wokół koncepcji rozszerzonego prawa nieletnich w Niemczech	188
6. „Modelowa próba regulowania konfliktów” w Austrii.....	193

Rozdział II

Zmiana koncepcji sądownictwa dla nieletnich u schyłku XX w.	195
1. Zbliżenie prawa karnego nieletnich do prawa karnego dorosłych.....	195
2. Reforma sądownictwa dla nieletnich w Hiszpanii.....	196
3. Reforma sądownictwa dla nieletnich w Anglii i Walii.....	200
4. Ograniczenie funkcji sędziego dla nieletnich w Holandii.....	201

Rozdział III

Koncepcja równoważenia interesów ofiar, sprawców i społeczeństwa w austriackiej ustawie z 1988 r.	208
1. Zakres regulacji ustawowej.....	208
2. Granice wiekowe nieletniości.....	209
3. Podstawowe zasady traktowania nieletnich.....	209
4. System reakcji na przestępczość nieletnich.....	212
5. Wyłączenie odpowiedzialności karnej nieletniego.....	213
6. Odstępnie od ścigania (<i>diversion</i> bez interwencji).....	214
7. <i>Diversion</i> z interwencją.....	215
8. Orzeczenie o winie bez wymierzania kary albo z zastrzeżeniem kary... ..	222
9. Kary.....	223

Rozdział IV

Koncepcja „trzy R”: <i>retribution, responsibility, restoration</i> w Anglii i Walii.....	226
1. Podstawy prawne aktualnego systemu postępowania z nieletnimi.....	226
2. Granice wiekowe nieletniości.....	228
3. Podstawowe zasady traktowania nieletnich.....	230
4. Środki prewencyjne stosowane wobec dzieci i młodzieży.....	233
5. Środki stosowane wobec rodziców i opiekunów.....	237
6. Środki o charakterze <i>diversion</i>	238
7. Sankcje niez izolacyjne stosowane wobec nieletnich przez sąd.....	240
8. Kary izolacyjne orzekane wobec nieletnich.....	247

Rozdział V

Środki ochronne i kary stosowane wobec nieletnich w Szwajcarii.....	250
1. Geneza związkowej ustawy o prawie karnym nieletnich z 2003 r.	250
2. Granice wiekowe nieletniości.....	252
3. Podstawowe zasady prawa karnego nieletnich.....	254
4. Środki ochronne.....	255

5. Kary	258
6. Warunkowe umorzenie postępowania i odstąpienie od wymierzania kary	264
7. Regulacje procesowe w ustawie o prawie karnym nieletnich	266

CZĘŚĆ V

EWOLUCJA ZASAD TRAKTOWANIA NIELETNICH W POLSCE 269

Rozdział I

Proces wyodrębniania się prawa karnego nieletnich 271

1. Projekt ustawy o sądach dla nieletnich z 1921 r.....	271
2. Zasady odpowiedzialności nieletnich w kodeksie karnym z 1932 r.....	275
3. Charakter prawny zakładu poprawczego w kodeksie karnym z 1932 r.	278
4. Wymierzenie nieletniemu „kary zwyczajnej” w kodeksie karnym z 1932 r.....	280
5. Sądownictwo dla nieletnich w okresie międzywojennym	282

Rozdział II

Koncepcje postępowania z nieletnimi w okresie prac nad odrębną ustawą 285

1. Przebieg prac nad reformą systemu postępowania z nieletnimi.....	285
2. Projekty odrębnej ustawy regulującej postępowanie z nieletnimi	287
3. Krytyka proponowanych rozwiązań.....	293

Rozdział III

System postępowania z nieletnimi według ustawy z 1982 r. 298

1. Założenia modelowe	298
2. Podstawowe pojęcia ustawy	301
3. Środki stosowane wobec nieletnich.....	302
4. Wymierzenie nieletniemu kary	307

Rozdział IV

Kontrowersje wokół ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich 310

1. Brak jednolitej filozofii postępowania z nieletnimi	310
2. Charakter prawny umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym.....	315
3. Problem odpowiedzialności nieletnich za popełnienie czynu karalnego.....	319

4. Spory wokół wymierzenia nieletniemu kary	322
5. Reformy i propozycje reform.....	326
Podsumowanie	333
Bibliografia	349

Wprowadzenie

Na tle rozległej historii prawa karnego, prawo karne nieletnich jest dziedziną bardzo młodą. Od czasu, kiedy wyodrębniło się ono z prawa karnego dorosłych, upłynęło dopiero jedno stulecie. W ciągu tego okresu w wielu krajach nastąpiły istotne zmiany zasad traktowania nieletnich, związane z odrzuceniem niektórych założeń, na jakich prawo karne nieletnich opierało się w początkach swego istnienia. Tendencje do odchodzenia od wypracowanych wcześniej rozwiązań wyraźnie nasiliły się w ostatnich dekadach ubiegłego wieku.

W 1988 r. w znaczący sposób zreformowano prawo karne nieletnich w Austrii¹. W dwa lata później znowelizowano niemiecką ustawę o sądownictwie dla nieletnich². W 1995 r. w Holandii weszła w życie ustawa zmieniająca przepisy kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego, dotyczące postępowania z nieletnimi³. Daleko idące zmiany prawa karnego nieletnich przeprowadzono w latach dziewięćdziesiątych XX w. w Stanach

¹ O reformie austriackiego prawa karnego nieletnich z 1988 r. piszą: U. Jesionek (1997), *Österreich* (w:) F. Dünkel, A. van Kalmthout, H. Schüler-Springorum (red.), *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*, Mönchengladbach, s. 270 i n.; M. Löschnig-Gspandl (2002), *Österreich* (w:) H.-J. Albrecht, M. Kilchling (red.), *Jugendstrafrecht in Europa*, Freiburg i. Breisgau: Max-Planck-Institut für Ausländisches und Internationales Strafrecht, s. 269 i n.; B. Stańdo-Kawecka (1996), *Założenia prawa karnego nieletnich w Austrii*, Państwo i Prawo, z. 12, s. 67 i n.

² Por. R. Böttcher, K. Weber (1990), *Erstes Gesetz zur Änderung des Jugendgerichtsgesetzes*, Neue Zeitschrift für Strafrecht, z. 12, s. 561 i n.

³ Na temat reformy prawa karnego nieletnich w Holandii por. B. Stańdo-Kawecka (1997a), *Kierunki reformy prawa karnego nieletnich w Holandii*, Państwo i Prawo, z. 7, s. 77 i n.; A. van Kalmthout, P. Vlaardingbroek (1997), *Das neue Jugendstraf(prozeß)recht in den Niederlanden. Das Jugendrecht aus den Kinderschuhen* (w:) F. Dünkel, A. van Kalmthout, H. Schüler-Springorum (red.), *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*, Mönchengladbach, s. 241 i n.

Zjednoczonych, Kanadzie oraz Anglii i Walii⁴. W tym samym czasie nowe formy reakcji na przestępczość nieletnich wprowadzono w Danii, Finlandii i Szwecji⁵. W styczniu 2001 r. weszła w życie ustawa regulująca zasady odpowiedzialności karnej nieletnich w Hiszpanii⁶. Przed kilku laty problematykę traktowania nieletnich wydzielono z kodeksu karnego i unormowano w samodzielnej ustawie w Republice Czeskiej⁷. Uchwalona w 2003 r. w Szwajcarii związkowa ustawa o prawie karnym nieletnich wejdzie w życie w roku 2007⁸.

Zmiany prawa karnego nieletnich, jakie dały się zaobserwować w ostatnich dekadach, w dużym stopniu odpowiadały ogólnym tendencjom w polityce karnej. Jest rzeczą oczywistą, że prawo karne nieletnich nie rozwija się w próżni kryminalnopolitycznej, ale podlega tym samym wpływom, które determinują kierunki rozwoju prawa karnego i polityki karnej w odniesieniu do dorosłych sprawców przestępstw. Paradoksalnie, sam proces wyodrębnienia się prawa karnego nieletnich świadczy o tym, że pozostawało ono w ścisłym związku z prawem karnym dorosłych. Jednym z podstawowych czynników, które zadecydowały o tym procesie, było bowiem pojawienie się w prawie karnym szkoły pozytywistycznej. Jej przedstawiciele zakwestionowali indeterministyczną wizję przestępcy i klasyczną koncepcję kary będącej odpłatą za winę moralną sprawcy, zwrócili uwagę

⁴ Por. N. Bala, J. Roberts (2004), *Canada's juvenile justice system: increasing community-based responses to youth crime*. Raport przygotowany dla Europejskiego Towarzystwa Krymologicznego (European Society of Criminology) dostępny był w lipcu 2004 r. w internecie: www.esc-eurocrim.org; A. Herz (2002), *England & Wales* (w:) H.-J. Albrecht, M. Kilchling (red.), *Jugendstrafrecht in Europa*, Freiburg i. Breisgau: Max-Planck-Institut für Ausländisches und Internationales Strafrecht, s. 81 i n.; M. Podkopač, B. Feld (2001), *The Back-Door to Prison: Waiver Reform, „Blended Sentencing”, and the Law of Unintended Consequences*, *The Journal of Criminal Law & Criminology*, t. 91, nr 4, s. 997 i n.

⁵ Por. K. Cornils (2002), *Dänemark* (w:) H.-J. Albrecht, M. Kilchling (red.), *Jugendstrafrecht in Europa*, Freiburg i. Breisgau: Max-Planck-Institut für Ausländisches und Internationales Strafrecht, s. 29; oraz w tym samym tomie: J. Nemitz (2002), *Finnland*, s. 147 i n.; R. Haverkamp (2002), *Schweden*, s. 351 i n.

⁶ J. de la Cuesta (2002), *Spanien* (w:) H.-J. Albrecht, M. Kilchling (red.), *Jugendstrafrecht in Europa*, Freiburg i. Breisgau: Max-Planck-Institut für Ausländisches und Internationales Strafrecht, s. 415 i n.

⁷ H. Valkova (2002), *Neues tschechisches Jugendstrafrecht tritt am 1. Januar 2004 in Kraft* (w:) Bremer Institut für Kriminalpolitik (red.), *Quo Vadis III. Innovative Wege zur nachhaltigen Reintegration straffälliger Menschen — Reformmodelle in den EU-Staaten*, Bremen: Bremer Institut für Kriminalpolitik (CD-ROM załączony do książki).

⁸ J. Zermatten (2004), *The Swiss Federal Statute on Juvenile Criminal Law*. Raport przygotowany dla Europejskiego Towarzystwa Krymologicznego (European Society of Criminology) dostępny był w lipcu 2005 r. w internecie: www.esc-eurocrim.org.

na społeczne i biologiczne przyczyny przestępczości oraz zaakcentowali utylitarne funkcje kary w zakresie prewencji indywidualnej i generalnej⁹. W historii prawa karnego nieletnich to właśnie szkole pozytywistycznej przypisuje się rolę siły napędowej, która inspirowała reformy zmierzające do wyodrębnienia go z prawa karnego dorosłych¹⁰.

Wyodrębniające się prawo karne nieletnich w wielu krajach pełniło swoiste funkcje „zwiadowcze”, polegające na testowaniu praktycznych skutków nowych koncepcji kryminalnopolitycznych, proponowanych przez szkołę pozytywistyczną¹¹. Tę pionierską rolę prawo karne nieletnich zachowało i w późniejszym okresie swojego rozwoju; w 2 połowie XX w. na obszarze postępowania z nieletnimi niejednokrotnie eksperymentowano z sankcjami alternatywnymi do tradycyjnych kar, zanim wprowadzono je do prawa karnego dorosłych¹². Z kolei wiele tendencji, które początkowo pojawiły się w prawie karnym dorosłych, takich jak na przykład dążenie do surowego i konsekwentnego karania w Stanach Zjednoczonych (*get tough movement*), po pewnym czasie przenikało również do postępowania z nieletnimi¹³. Podobnie obserwowane w ostatnim czasie w Europie zaostrzenie polityki karnej wobec dorosłych sprawców najcięższych przestępstw nie pozostało bez wpływu na prawo karne nieletnich, o czym świadczą choćby zmiany zasad odpowiedzialności nieletnich w Anglii i Walii oraz Holandii¹⁴.

⁹ Szkołę pozytywistyczną w prawie karnym i kryminologii charakteryzują: K. Krajewski (1994), *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa, s. 23 i n.; J. Nelken (1986), *Polska myśl kryminologiczna od schyłku XIX w. do 1939 r.*, Archiwum Kryminologii, t. XIII, s. 223 i n.; M. Wąsowicz (1989), *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Warszawa, s. 15 i n.

¹⁰ G. Kaiser (1997), *Krise und Zukunft des Jugendstrafrechts* (w:) F. Dünkel, A. van Kalmthout, H. Schüler-Springorum (red.), *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*, Mönchengladbach, s. 539.

¹¹ Na temat pionierskich zadań prawa karnego nieletnich w dziedzinie polityki karnej (*Schrittmacherfunktion, Pionierdienstfunktion, Vorreiterrolle*) piszą m.in.: Kaiser (1997), s. 539; W. Heinz (1997), *Deutschland* (w:) F. Dünkel, A. van Kalmthout, H. Schüler-Springorum (red.), *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*, Mönchengladbach, s. 21 i n.

¹² Por. np. rozwój instytucji pozasadowego naprawienia szkody (*Außergerichtlicher Tausgleich*) w Austrii, którą początkowo wprowadzono eksperymentalnie do postępowania z nieletnimi, a w kilka lat później, po uzyskaniu szerokiej aprobaty praktyków wymiaru sprawiedliwości i opinii publicznej, także do katalogu reakcji na przestępczość dorosłych. Szerzej na ten temat pisze: U. Jesionek (2001), *Das österreichische Jugendgerichtsgesetz*, Wien, s. 29 i n.

¹³ D. Mears, S. Field (2000), *Theorizing Sanctioning in a Criminalized Juvenile Court*, *Criminology*, t. 38, nr 4, s. 989.

¹⁴ Motywem przewodnim reformy systemu postępowania z nieletnimi w Holandii było upodmiotowienie nieletnich, polegające na przyznaniu im większych uprawnień procesowych przy jednoczesnym zaakcentowaniu ich odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa. W Anglii i Walii w latach dziewięćdziesiątych XX w. przyjęto kilka ustaw zmierzających do zaostrzenia zasad traktowania nieletnich. Szerzej na ten temat piszą: P. van der Laan, M. Smit (2000), *Juvenile delin-*